

RELATION OF HUMAN BODY-HUMAN LANGUAGE AND TURKISH

Yüz Kuramları Çerçevesinde Dil – Beden İlişkisi ve Türkiye Türkçesi -Bilişsel Dilbilimsel Bir Yaklaşım-¹

Muna YÜCEOL ÖZEZEN² & Eser ÖRDEM³

Abstract

Since the emergence of 20th century, the importance of human body in the evolution of language has been noticed, and some theories have been developed accordingly. Subsequent to 1980s, considerably more emphasis has been attributed to human body, a part of space and construer of time. Cognitive linguistics tries to understand body, body parts, perception, attention, senses, position and movement of objects making use of concrete facts. From this angle, there exists a close link between language and sensorimotor features. The use of names for body parts in formulaic language in Turkish was examined by many researchers. However, a relationship between body parts and cognitive linguistics was not dwelt on in those studies. Some of these body parts and organs are *heart, liver, kidney, stomach, foot, hand, arm, head, breast, shoulder, brain, eye, ear, nose, face, eyebrow, lip*. What is the rate and frequency of these body parts and organs in Turkey Turkish idioms? The related body-part words will be analyzed through Turkish Language Institute located on www.tdk.gov.tr website, which contains Updated Turkish Dictionary. After the classification of body-part words, the place of the word *eye* in communication will be examined in Turkey Turkish, and its priority and defining feature will be handled from the perspective of *face theories*.

Key Words: Metaphor, relation between language and human body, cognitive linguistics, formulaic language.

Özet

20. yüzyılın başından başlayarak, insan bedeninin dilin oluşumundaki önemi fark edilmiş ve buna yönelik birtakım kuramlar geliştirilmiştir. 1980 sonrasında bilişsel dilbilimle birlikte, mekânın bir parçası ve aynı zamanda oluşturucusu olarak insan bedenine olan ilgi çok daha fazla artmıştır. Bilişsel dilbilim somut olgulardan yararlanarak genel olarak beden, beden organlarının, algının, dikkatin, duyuların ve nesnelerin konumunun ve hareketinin özelliklerini incelemeye tabi tutarak dili anlamaya çalışır. Bilişsel dilbilim bakış açısına göre, bedenin duyuşsal motor özellikleri ile dil arasında yakın bir ilişki vardır. Türkçe söz kalıplarında beden organlarının adlarının kullanımı daha önce birçok araştırmacının dikkatini çekmişti. Ancak, tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu güne kadar Türkçe söz kalıplarında organ adlarının kullanımına bilişsel dilbilimsel bir bakış açısıyla bakılmamıştır. Söz kalıplarında kullanılan beden bölümleri ve organ adlarının belli başlıları *kalp / yürek, ciğer, böbrek, bağırsak, mide, ayak, el, kol, baş, kafa, göğüs, omuz, beyin, göz, kulak, burun, yüz, ağız, kaş, dudak* biçiminde sıralanabilir. Görüldüğü gibi deyimleştirmelerde *yüz* ve *yüzle* ilgili ayrıntılar dikkat çekicidir. Acaba Türkiye Türkçesindeki deyimlerde bu beden bölümlerinin ve organların ağırlığı ve sıklığı nedir? Bu çalışmada, Türk Dil Kurumu'nun www.tdk.gov.tr sitesinde yer alan *Güncel Türkçe Sözlük*'teki ilgili deyimler, yukarıda verilen organlar ve beden bölümleri bakımından incelenecektir. Ardından Türkiye Türkçesindeki görünüm, *yüzün* iletişim bakımından beden bölümleri içindeki önceliğini ve belirleyiciliğini öne süren *yüz kuramları* bakımından değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Metafor, dil-beden ilişkisi, bilişsel dilbilim, söz kalıpları.

¹ Bu çalışma, 04-05 Nisan 2007 tarihinde, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ve Uygulamaları Enstitüsü tarafından düzenlenen Türk Kültüründe Beden konulu sempozyumda sunulan bildirinin yeniden düzenlenmesiyle oluşturulmuştur.

² Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi, mozezen@cu.edu.tr

³ Yrd. Doç. Dr., Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, eordem@adanabtu.edu.tr

1. Giriş

20. yüzyıla genel olarak bakıldığında, bu yüzyılın üç büyük dilbilim kuramına sahne olduğu görülür. Bunlardan birincisi, 1930-1950 yılları arasında dilbilim çalışmalarına davranışçı ilkelerle yönelen “yapısal dilbilim”; ikincisi, formel ve sentaktik yaklaşımıyla 1957-1980 yılları arasında gelişen “üretici dönüşümsel dilbilgisi”; üçüncüsü ise 1980 ve sonrasında adını duyuran “bilişsel dilbilim” kuramlarıdır. Bilişsel dilbilim kuramları dışındaki dilbilim kuramları beden ve dil ile ilgilenmezler. Diğer dilbilim kuramları daha çok biçimsel ve söz dizim düzeyinde çalışırken bilişsel dilbilim beden ve dil arasındaki ilişkiyi vurgular. 1972 yılında Langacker’in “*Fundamentals of Linguistic Analysis (Dilbilimsel Analizin Temelleri)*” adlı çalışmasıyla ana hatları ortaya konulan “bilişsel dilbilim”, Lakoff ve Johnson’un 1980 yılında yayımladıkları “*Metaphors We Live by (Beraber Yaşadığımız Metaforlar)*” adlı çalışmalarıyla tam bir kurama dönüşmüştür. Bu kuramla birlikte, dilbilimde ilk kez, kavramsallaşma, kavramsallaştırma, bedenselleşme, bedenselleşmiş kavram, deneyim aracılığıyla kavram, beyin aracılığıyla mantık kurma, algılanabilir temel kategoriler ile düşünsel kavramların beden aracılığıyla inşa edilmesi gibi ilkeler ön plana çıkmaya başlamıştır.

Bilişsel dilbilim kuramına göre, dilde durağan bir “yapı” (structure) yoktur, tersine bir “yapılaşma”, “oluşum” (construction) süreci vardır (Croft, 2004). “Dilbilgisi” (grammar) yoktur, “dilbilgiselleşme” (grammaticalisation) vardır. (Heine, 1997; 1991). Kategorileştirme sadece insanda değil, yaşayan her canlıda vardır. Lakoff ve Johnson (1999) çalışmalarında temel olarak şu varsayımları dile getirmişlerdir: Yaşayan her canlı kategorileştirir. İnsanda kategorileştirme her zaman bilinçli olmamaktadır. Tersine, kategorilerimizin çoğu bilinçdışıdır ve hatta istesek bile bu kategorilerin çoğunu değiştiremeyiz. Ne tür ve nasıl kategoriler oluşturacağımızı beyin ve beden belirler. Dilbilimsel açıdan bir bedene sahip olmaktan çok daha önemlisi, düşüncelerimizin bile bedenselleşebilmesi ve bedenin kendine özgü doğasının, kavramsallaştırma ve kategorileştirme sırasında olanaklarımıza yön vermesidir. Bizler mademki sinirsel varlıklarız, o halde kategorilerimiz de beden aracılığı ile biçimlenir. Croft’a göre de (2004), dil, beyinde “özkerk bir alan” (modül) değildir, dilbilgisi bir “kavramsallaşma” sürecidir ve dile ilişkin bilgi dilin kullanımından gelir. Gerçekte, bilişsel dilbilim, Gestalt’tan başlayarak modern psikolojinin birçok kavramını kullanmaktadır. Bu kuramda da dil, diğer bilişsel becerilerle (algı, duyum, düşünme, duygulanma gibi) nerdeyse aynı düzlemindedir. Dil sadece dışsal gerçekliğin bir ürünü değildir fakat özellikle de duyuşsal-motor sisteminin, bedenlerimizin ve beyinlerimizin bir ürünüdür.

Bilişsel dilbilim kuramında, bedenin dili biçimlendirdiğini kanıtlamak için ilk olarak renklerin nasıl oluştuğu incelenmiştir (Rosch, 1981; Berlin ve Kay, 1969). Renklerin doğada, dış gerçeklikte bulunmadığını, tersine doğrudan gözün algısıyla ilgili olduğunu ve dolayısıyla da beyin sınırlarında gerçekleştiğini, değişik kültürlerden örneklerle ortaya koymuşlardır. Buna göre, renklerin algılanması dışsal değildir, bizzat beynin kendisi tarafından belirlenir. Daha sonra bilişsel dilbilimciler çalışmalarını daha da genişleterek duyum, algı, imge, algıda benzerlik, nesnelere olan motor faaliyetler gibi konulara yönelirler ve bu temel algı ve kategorilerin sonucu olarak “bilgi”nin meydana geldiğini belirtirler. Bu “bilgiler” daha sonra dilde “soyutlama düzeyi”ne ulaşır ve işte tam da burada “metafor” üretimi başlar. Metafor kaynaktır. Kaynak ise algıdır, duyuşsal-motor faaliyetlerdir. Sonuç soyut gibi görünebilir ama soyutun kendisi de somuttur bu anlamda. Tek başına soyut kavram yoktur. Dolayısıyla, bilişsel dilbilim algı ve kavram ikiliğine son verir ve bunun yerine algı-kavram etkileşiminden, hatta algının kavramı belirlediğinden söz eder. Algı ve kavram çalışmaları hala devam etmektedir. Fakat bilişsel

dilbilim son dönemlerde, bedenın “duygu durum”unu (emotional state) da göz önünde bulundurmaya başlamıştır.

Beden-duygu durumu ilişkisine bağlı olarak son zamanlarda, dilbilim, toplumbilim, gelişimsel psikoloji, evrimsel psikoloji ve nörofizyoloji alanlarında *yüzle* ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. Gerçi, *yüzü* algılamanın beyinde özel bir “alan”a mı (domain) yoksa genel bilişsel “alanlar”a mı ait olduğu uzun süredir tartışılan bir konuydu. Ancak son dönemlerdeki beyin görüntüleme ve nörofizyoloji çalışmaları, *yüzleri* tanımanın belirli bir “alan”da, belirli bir “modül”de gerçekleştiğini göstermektedir. Yapılan deneylerden birinde, nesne ve *yüz* resimleri ters çevrilerek katılımcılardan bu resimleri tanımaları istenmiş ve *yüzleri* tanıma sürecinde beyinde daha çok hareketlilik olduğu görülmüştür (Kanwisher, 2000). Prosopagnosia sendromunda ise, hasta nesnelere çok iyi tanıyabilmesine rağmen, daha önce gördüğü benzer *yüzleri* tanınamamaktadır. CK adlı hastanın durumu daha da ilginçtir. Bu hasta, okumada ve nesnelere tanımadaki çok ciddi zorluk çekmesine rağmen, *yüzleri* tanımadaki oldukça normal bir performans göstermektedir. Nörofizyolojik çalışmalar, nesnelere ve *yüzün* tanınması süreçlerinin birbirinden ayrı olduğunu ve beyinde birbirinden ayrı alanlarda gerçekleştiğini göstermektedir. Beyin görüntüleme teknikleri ile yapılan çalışmalardan birinde de deneye katılanlara *yüz* resimleri ve nesne, hayvan ve başsız hayvan resimleri gösterilmiştir. Buna göre *yüz* resimlerinin tanınmasında fusiform gyrus bölgesinde hareketlilik iki kat artmıştır (Kanwisher, 2000). Pinker (1997) ise, nesnelere geometrik olarak algıladığımızı ve *yüzleri* tanımanın da geometrik olabileceğini ifade etmiştir. Ancak insan, beynindeki *yüz* “modül”üyle yalnızca *yüzleri* algılamaz. Kanwisher (2000), yapılan *yüz* çalışmalarının sonuçlarına bakarak, daha ılımlı bir “modülerite”den söz eder. Ona göre “modülerite”nin bir derecesi vardır.

Son dönemde *yüzle* ilgili olarak yapılan en önemli çalışma toplumbilimci Turner’e aittir. Turner, “*On the Origins of Human Emotions (İnsan Duygularının Kökenleri Üzerine)*”(2000) adlı eserinde, *yüz* ifadelerindeki duyguların anlaşılmasının en az dil kadar, belki ondan daha karmaşık olduğunu öne sürmüştür. “Söz”lü dil, beynin kortikal ve altkortikal duygu sistemlerini de içine alarak etkileşimli olarak ortaya çıkar (Turner, 2000.36). Turner, vücut dilinin, *yüzdeki* ifadeyi okumanın, çene ve el-kol hareketlerinin sesten daha önemli olduğunu vurgulamıştır (ibid. p.37). Sözlü dilin, görsel ve bedensel dil üzerindeki avantajı, birşeyi bildirirken vücudumuzu devamlı olarak hareket ettirmek zorunda kalmayışımızdır (ibid. p.40). Konuşma sırasında, vücuda eşlik eden dil daha çok araca dönüşmekte, vücut ve *yüz* ise duygusal bir amaca hizmet etmektedir (ibid. p.40). Görsel sinyaller dilin oluşumunda en kolay yoldur ve biz bunu hareketlerle dile getiririz (ibid. p.41). Hewes’a göre, duygular sözlü dilden çok *yüz* ile ifade edilmektedir. Turner, Hewes’in tezini daha da ileriye götürerek, konuşmanın görsel iletişimin uzantısı olduğunu söyler (ibid. p.42). Bugün bile duygusal bağımız olan veya duygusal bir bağ kurmak istediğimiz insanlarla konuşmakla yetinmeyiz, onlarla “yüz yüze” gelmeyi de isteriz (ibid. p.47). Yeni bir ortama girdiğimizde duygusal olarak kendimizi ifade etmekte zorlanırsınız. Ancak, bu yeni ortamda, kısa sürede *yüzümüzü* kullandığımız bir ifade biçimi geliştiririz. Turner, bunun altkortikal olarak dilden daha evrensel olduğunu belirtmekte ve bu duruma “duygusal dizilim” (emotional syntax) demektedir (ibid. p.123). Hatta Turner, dil ve duygunun beyinde ya da evrimsel süreçte aynı dönemlerde ortaya çıkmış olabileceğini ifade etmiştir (ibid. p.124). Turner da Chomsky gibi duyguların koşullanma ile ortaya çıkmadığını ve çıkamayacağını söylemektedir. Görsel temelli duygusal dil, “konuşulan” dilin, başka bir deyişle “söz”lü dilin gelişimi için çok önemlidir ve her kültürün kendine özgü bir görsel dil grameri vardır. Bir toplumun genel karakteristiği “sert” bir *yüz* ifadesine sahip olmakken, bir diğeri genel yapı itibarıyla daha “güleç” bir *yüz* ifadesi

karakteristiği geliştirmiş olabilir. Örneğin Çinliler güleç bir *yüz* ifadesini genelleştirmişken, Japonlarda durum tam tersidir.

Bjorklund ve Pellegrini (2004: 154) de çalışmalarında, bebeklerin nesnelere çok *yüze* dikkat ettiklerini ve insanda *yüze* karşı doğuştan bir eğilim olduğunu ortaya koymuşlardır. Yine Kendon (1988) yaptığı çalışmalarda, çocukların 2 yaşına kadar *yüz* ifadeleri ile iletişim kurduklarını tespit etmiştir. Bu da toplumsallaşma sürecinde *yüz* ifadelerinin önemini bir kez daha ortaya koyar. Hatta gelişimsel psikolojide bebeklerin ses çıkarmadan önce yetişkinlerin *yüz*lerini taklit ettikleri belirlenmiştir (Meltzoff ve Moore, 1983). Ayrıca bir çalışmayla bebeklerin simetrik *yüzlere* daha çok dikkat ettikleri ortaya konulmuştur. Bu bulgular, tolumbilimci Turner'in kuramını gelişimsel yönden desteklemektedir. Çünkü Turner *yüz* ve duyguların gelişimine evrimsel bakarken, Bjorklund *yüz* konusunu gelişimsel olarak ele almaktadır. Turner'in kuramı genel hatlarıyla, eğer duygularımızı iletecek *yüz* ifadeleri ve buna uygun sinirsel ağlar oluşmasaydı, dilin ortaya çıkamayacağı biçiminde idi. Diğer bir deyişle, *yüz* ifadelerindeki duyguların tanınması, dilden önce gelir ve dilin oluşumuna giden yolda önemli bir etkidir. Diğer canlılardan farklı olarak insanın görsel yönü, işitsel yönünden daha çok gelişmiştir. Bunun önemli kanıtlarından biri de *yüz* kaslarında kemik olmamasıdır ve *yüzümüzün* 7000'den fazla duygu durumunu ifade edebilmesidir.

Bilişsel dilbilim kuramı kurulduğu dönemlerde bedenini dili nasıl etkilediğine dair temel algı durumlarını incelemiştir. Ancak *yüz* ifadelerinin tanımı ve dile yansıtış biçimi belki de algı durumlarından daha da karmaşıktır.

Dilbilimsel bulgular da gösteriyor ki *yüz* ve *yüzle* ilgili bölümler, vücudun diğer bölümlerine oranla daha çok metaforlaştırılmaktadır. Çünkü açıklanmaya çalışılan kuramlarda da görüldüğü gibi, insan, *yüze* ve *yüzdeki duyguların* anlamaya ilişkin olarak beyinde evrimsel ve gelişimsel olarak özel bir alan (modül) geliştirmiştir.

Acaba beden bölümlerinin ve *yüzün* metafor oluşturmada ve kalıplaştırmalardaki rolüyle ilgili olarak Türkiye Türkçesindeki görünüm nasıldır? Bunu anlayabilmek için ilk olarak *Tablo 1'e* ve *Tablo 2'ye* bakmak gerekmektedir.

Tablo 1'e göre Türkiye Türkçesi, kalıplaştırma ve metaforlaştırmada bedenini daha çok dış bölümlerini ve dış organlarını kullanmaktadır. *Kalp / yürek*, onu "duygu"nun merkezi olarak kabul eden Türklerin en çok kullandıkları iç organdır. "Akl"ın merkezi kabul edilen *beyin* ise kalıplaştırmada çok daha az kullanılmıştır. Bu durum, bütün doğu kültürlerinde olduğu gibi, Türk düşünce tarihinde de "akıl-duygu", "mantık-sezgi", "ilim-irfan" ikiliklerinde "duygu", "sezgi" ve "irfan"ın diğerlerine göre daha üstün tutulmasının etkisi olabilir. Ayrıca bedenini dış bölümlerinin metaforlaştırmadaki ağırlığı, hala pekçok yönüyle karmaşık bir konu olan "dil"inin oluşumunun bir o kadar basit yollarla gerçekleştiğini göstermektedir. Çünkü bedenle ilgili "basit" deneyim ve gözlemlerin, basitçe deneyimlenmeyene ve gözlemlenmeyene açık üstünlüğü söz konusudur.

Tablo 2'ye göre *baş* ve *kafa'nın* diğer beden bölümlerine sayısal bir üstünlüğü dikkati çekmektedir. Çünkü *kafa / baş*, *yüze* oranla daha çok kapsayıcı ve kapsayıcı bir alandır ve algı bakımından da daha çok göze çarpar. *Yüz* ve *yüzle* ilgili diğer bölümler de bu kapsamın içinde özel alanlar olarak yer alırlar. Başka bir deyişle, *baş / kafa*, *yüzü*; *yüz* ise *göz*, *ağız*, *kulak*, *burun*, *dudak* ve *kaş* gibi bölümleri içine alır. Bundan da anlaşılıyor ki bedenini gövdenin üstündeki bölümünün kalıplaştırmada daha etkin bir rolü vardır. Bu, *Tablo 3'te* daha açık bir biçimde görülmektedir.

Tablo 3'ten anlaşıldığı üzere, *yüz, göz ve ağız*la oluşturduğu bağlamla (context), *yüz kuramlarında* da öne sürüldüğü gibi, bedenin diğer bölümlerinden daha birincil bir öneme sahiptir. Çünkü toplumsal bir ortamda eğer dilbilimsel ipuçlarımız yoksa duyguları anlamak için elimizdeki en iyi araç *yüz* ifadeleridir (Turner, 2000). Bu yüzden, *yüzün* toplumsal yaşamda apayrı bir yeri vardır. Öyle ki bazen *yüz* ile dilsel ifade arasındaki çelişki, o dili konuşanları belirsizliğe sürükleyebilir. Bu bağlamda *kafa / başın* kullanımındaki sayısal üstünlüğü yanıltıcıdır. Çünkü *yüz* olmaksızın *kafa / baş* çoğu kez yalnızca bir “durum” ifade eder, “duygu durum” değil.

Tablo1 ve *Tablo2*'den anlaşıldığına göre, Türkiye Türkçesinde bir organ olarak *el* de çok önemli bir yere sahiptir. Bugün dilbilimsel olanaklardan, “ses”li ve “söz”lü dilden yoksun olanlar işaret dili ile anlaşmaktadır. Dahası, ses’i ve söz’ü kullanabilme olanağı olanlar da tıpkı *yüz* gibi *eñ* de dile eşlikçi olarak kullanılmaktadırlar. Bu eşlik daha çok “durum”ların ifadesinde ortaya çıkmaktadır. Belli bir dili konuşan kişinin *dili* ile *yüz* ifadesi arasında bir tutarsızlık, bir çelişki olmadığı sürece, *yüz* duyguları ifade etmede önemlidir. Ancak bir çelişki varsa, yargısının tamamlaması açısından *el* çok önemli bir ipucudur.

En sık kullanılan beş beden bölümüyle (*baş, göz, ağız, yüz, kafa*) oluşan kalıplara bakılarak bunların duyguların ifadesindeki rolleri ortaya çıkarılabilir. Elbetteki bu *kirpik, kaş, dudak* gibi daha ayrıntı yüz bölümlerinin incelenmesiyle daha farklı bulgular elde etmek mümkündür. Ancak çalışmada bu ayrıntı yüz bölümleri kapsam dışında tutulmuştur (Veri tabanında örneği bulunmayan ifadeler “ - ” işaretiyle gösterilmiştir). Buna göre:

Baş’lı Atasözleri

- *Baş dille tartılır.
- *Başa gelen çekilir.
- *Başa gelmeyince bilinmez.
- *Baş ağır gerek, kulak sağır.
- *Başını acemi berbere teslim eden, pamuğunu cebinden eksik etmez.
- *Baş yastığı baş derdini bilmez.
- *Başın başı, başın da başı var.
- *Başına gelen başmakçıdır.
- *Başına vur, ağızından lokmasını al.
- *Baş kes, yaş kesme.
- *Baş kırılır (veya yarılr) fes (veya börk) içinde, kol kırılır yen (veya kürk) içinde.
- *Baş nereye giderse ayak da oraya gider.
- *Baş olan boş olmaz.
- *Baş ol da istersen soğan başı ol.
- *Baş sağlığı, dünya varlığı.

Baş’lı Deyimler

* <i>(atın) başı zapt olunmamak</i>	* <i>(bir işin veya şeyin) başına oturmak</i>	* <i>(bir şey birinin) başının altından çıkmak</i>
* <i>(bir durum birinin) başında olmak</i>	* <i>(bir işin) başında olmak</i>	* <i>(bir şeyden) baş alamamak</i>
* <i>(bir işi) başından kesmek</i>	* <i>(bir kimse) baş yemek</i>	* <i>(bir şeyden) baş almak</i>
	* <i>(bir kimseyle veya bir şeyle) baş edebilmek</i>	* <i>(bir şeyden) başını alamamak</i>

<i>*(bir şeyi birinin) başına sarmak</i>	<i>*baş koşmak</i>	<i>*başına geçirmek</i>
<i>*(bir şeyin) başına geçmek</i>	<i>*baş üstünde tutmak</i>	<i>*başına gelmek</i>
<i>*(bir şeyin) başında beklemek (veya durmak)</i>	<i>*baş vermek</i>	<i>*başına güneş geçmek</i>
<i>*(bir şeyin) başını beklemek</i>	<i>*baş yakmak</i>	<i>*başına iş açmak</i>
<i>*(bir şeyle) başa çıkmak</i>	<i>*baş yapmak</i>	<i>*başına iş çıkarmak</i>
<i>*(bir şeyle) başı hoş olmamak</i>	<i>*başa gelmek</i>	<i>*başına iş çıkmak</i>
<i>*(bir yere) baş tutmak</i>	<i>*başa güreşmek</i>	<i>*başına kakmak (veya kakınç etmek)</i>
<i>*(bir yere) başını sokmak</i>	<i>*başa vermek</i>	<i>*başına kan çıkmak</i>
<i>*(bir yola) baş koymak</i>	<i>*başı ağrımak</i>	<i>*başına karalar bağlamak</i>
<i>*(birinin işi) başından aşkın olmak</i>	<i>*başı bağlanmak</i>	<i>*başına taş etmek</i>
<i>*(birinin) başına çalmak</i>	<i>*başı belada olmak</i>	<i>*başına taç düşmek (veya yağmak)</i>
<i>*(birinin) başına çıkmak</i>	<i>*başı belaya girmek (veya uğramak)</i>	<i>*başına vurmak</i>
<i>*(birinin) başına çorap örmek</i>	<i>*başı çatlamak</i>	<i>*başına yıkmak</i>
<i>*(birinin) başına dikilmek</i>	<i>*başı çekmek</i>	<i>*başında kavak yeli esmek</i>
<i>*(birinin) başına ekşimek</i>	<i>*başı dara düşmek</i>	<i>*başından almak</i>
<i>*(birinin) başına geçmek</i>	<i>*başı daralmak</i>	<i>*başından aşağı kaynar sular dökülmek</i>
<i>*(birinin) başına kalmak</i>	<i>*başı darda kalmak</i>	<i>*başından atmak</i>
<i>*(birinin) başında değirmen çevirmek</i>	<i>*başı derde girmek</i>	<i>*başından büyük işlere girişmek (veya kalkışmak)</i>
<i>*(birinin) başını istemek</i>	<i>*başı dönmek</i>	<i>*başından geçmek</i>
<i>*(birinin) başını nâra yakmak</i>	<i>*başı göğe ermek (veya değmek)</i>	<i>*başından korkmak</i>
<i>*(birinin) başını yemek</i>	<i>*başı kazan gibi olmak</i>	<i>*başından savmak</i>
<i>*(birinin) başının etini yemek</i>	<i>*başı nâra yanmak</i>	<i>*başını ağrıtmak</i>
<i>*(biriyle) başa çıkmak</i>	<i>*başı sağ olsuna gitmek</i>	<i>*başını alıp gitmek</i>
<i>*(gemi) baş tutamamak</i>	<i>*başı sıkılmak (veya sıkışmak)</i>	<i>*başını ateşlere yakmak</i>
<i>*(her şeye) baş sallamak</i>	<i>*başı sıkıya gelmek</i>	<i>*başını bağlamak</i>
<i>*baş ağrıtmak</i>	<i>*başı taşta değmek</i>	<i>*başını belaya sokmak</i>
<i>*baş bağlamak</i>	<i>*başı tutmak</i>	<i>*başını bir yere bağlamak</i>
<i>*baş bulmak</i>	<i>*başı üstünde yeri olmak</i>	<i>*başını boş bırakmak</i>
<i>*baş çekmek</i>	<i>*başı yastığa düşmek</i>	<i>*başını çatmak</i>
<i>*baş çevirtmek</i>	<i>*başı yastık yüzü görmemek</i>	<i>*başını çıkarmak</i>
<i>*baş döndürmek</i>	<i>*başı yerine gelmek</i>	<i>*başını derde sokmak</i>
<i>*baş eğmek</i>	<i>*başına balta kesilmek (veya olmak)</i>	<i>*başını dik tutmak</i>
<i>*baş gelmek</i>	<i>*başına bela açmak</i>	<i>*başını dinlemek</i>
<i>*baş göstermek</i>	<i>*başına bela almak</i>	<i>*başını döndürmek</i>
<i>*baş göz etmek</i>	<i>*başına bela olmak (veya kesilmek)</i>	<i>*başını duman almak</i>
<i>*baş göz olmak</i>	<i>*başına bir hâl gelmek</i>	<i>*başını ezmek</i>
<i>*baş kesmek</i>	<i>*başına çıkarmak</i>	<i>*başını gözünü yarmak</i>
<i>*baş kıc olmak</i>	<i>*başına dert etmek (veya açmak)</i>	<i>*başını kaldıramamak</i>
<i>*baş kıc vurmak</i>	<i>*başına devlet (veya talih) kuşu konmak</i>	<i>*başını kaldırmamak</i>
	<i>*başına dikmek</i>	<i>*başını kaşımaya (veya başını kaşıyacak) vakti olmamak</i>
	<i>*başına dolamak</i>	<i>*başını koltuğunun altına almak</i>
	<i>*başına dünyanın belasını sarmak</i>	

*başını kurtarmak
 *başını ortaya koymak
 *başını taştan taşa
 vurmak
 *başını toplamak
 *başını uçurmak
 *başını vermek

*başını yakmak
 *başının çaresine
 bakmak
 *başının derdine
 düşmek
 *başkaldırmak
 *başta taşımak

*baştan çıkarmak
 *baştan çıkmak
 *baştan kara etmek
 *baştan kara gitmek
 *başvurmak

Baş'lı Birleşik Fiiller

*baş etmek (veya edememek)
 *baş olmak

Baş'lı Kalıp / Birleşik Sözcükler

*(birinin) başı için
 *adam başına
 *akbaş
 *aklı başında
 *alabaş
 *altınbaş
 *asesbaşı
 *astsubay
 *astsubay
 *aşçıbaşı
 *atbaşı
 *ay başı
 *aybaşı
 *bacabaşı
 *baltabaş
 *barbaşı
 *baş ağrısı
 *baş altı
 *baş aşağı
 *baş başa
 *baş belası
 *baş bezi
 *baş bıçağı
 *baş biti
 *baş döndürücü
 *baş dönmesi
 *başdümenci
 *baş dümeni
 *baş eldeyken
 *baş halatı
 *baş havlusu
 *baş örtüsü
 *baş tacı
 *baş ucu
 *baş üstü
 *baş üstünde yeri var

*baş yastığı
 *başa baş
 *başağaç
 *başağırlık
 *başağrısı
 *başakortçu
 *başaktör
 *başaktris
 *başaltı
 *başasistan
 *başbakan
 *başbayan
 *başbaya
 *başbuğ
 *başçavuş
 *başçavuş
 *başdanışman
 *başdekorcu
 *başdenetçi
 *başdenetmen
 *başdizgici
 *başefendi
 *başeksper
 *başeser
 *başeski
 *başfiyat
 *başgardiyen
 *başgarson
 *başgedikli
 *başhakem
 *başhekim
 *başhemşire
 *başhostes
 *başlı açık
 *başlı bağı
 *başlı bütün

*başı dertte
 *başı devletli
 *başı dimdik
 *başı dinç
 *başı dumanlı
 *başı havada
 *başı kalabalık
 *başı önünde
 *başı yerde
 *başı yukarıda
 *başı yumuşak
 *başiboş
 *başibozuk
 *başıkabak
 *başım gözüm üstüne
 *başımınla beraber
 *başında torbası eksik
 *başına buyruk
 *başının altında
 *başının gözünün
 sadakası
 *başımam
 *başkafiye
 *başkahraman
 *başkaldırı
 *başkarakter
 *başkâtip
 *başkemancı
 *başkent
 *başkesit
 *başkilise
 *başkişi
 *başkomutan
 *başkonakçı
 *başkonsolos

*başköşe	*başyıldız	*köprübaşı
*başkumandan	*başyönetmen	*köşebaşı
*başlahana	*başyukarı	*kumbaşı
*başmabeyinci	*bezirgânbaşı	*kuşbaşı
*başmakale	*binbaşı	*kuşçubaşı
*başmal	*bir başına	*kuyruklu yıldız başı
*başmisafir	*borazancıbaşı	*küçükbaş
*başmuallim	*böcekbaşı	*liste başı
*başmubassır	*bölükbaşı	*madde başı
*başmuharrir	*büyükbaş	*masa başı(nda)
*başmurakıp	*canla başla	*mehterbaşı
*başmüdür	*çarkçibaşı	*meme başı
*başmüezzin	*çeribaşı	*mimarbaşı
*başmüfettiş	*çeşme başı	*müneccimbaşı
*başmühendis	*çeşnicibaşı	*obabaşı
*başmürettip	*çibanbaşı	*ocakbaşı
*başmüsevvit	*dağ başı	*odabaşı
*başnokta	*dağbaşı	*omuz başı
*başoda	*dakika başı	*onbaşı
*başoyuncu	*delibaş	*oymakbaşı
*başöğretmen	*demirbaş	*ön yüzbaşı
*başörtü	*dügüncübaşı	*ördekbaşı
*başpapaz	*elebaşı	*parça başına
*başparmak	*elmabaş *erbaş	*pazarbaşı
*başpehlivan	*eşekbaşı *gölbaşı	*pınar başı
*başpiskopos	*hafta başı	*saat başı
*başrahip	*hahambaşı	*sallabaş
*başrejisör	*hamalbaşı	*sarbanbaşı
*başrol	*hekimbaşı	*satır başı
*başsağlığı	*ırgatbaşı	*sekbanbaşı
*başsavcı	*iribaş	*semazenbaşı
*başşehir	*işbaşı	*sıkma baş
*baştaban	*işbaşında eğitim	*silah başına
*baştabip	*işin başı	*sofra başı
*baştanımaz	*kamçibaşı	*söz başı
*başteknisyen	*kancabaş	*subaşı
*başucu	*karabaş	*tek başına
*başuzman	*kayabaşı	*tepebaşı
*başülke	*kendi başına	*tokmakbaş
*başüstüne	*kervanbaşı	*topbaş
*başvekâlet	*kıdemli başçavuş	*ustabaşı
*başvekil	*adımbaşı	*üst baş
*başvuru	*kırkyılın başı	*yalnız başına
*başyapıt	*kız başına	*yanı başı
*başyardımcı	*Kızılbaş	*yârenbaşı
*başyargıcı	*kişi başına	*yaş baş
*başyaver	*kocabaş	*yeşilbaş
*başyazar	*kocabaşı	*yılanbaşı
*başyazı	*koçbaşı	*yılbaşı
*başyazman	*kolbaşı	*yığıtbaşı
*başyemek	*koltukbaşı	*yüzbaşı

*gözden gönülden çıkarmak
 *gözden kaybetmek
 *gözden kaybolmak
 *gözden nihan olmak
 *gözden uzak tutmak
 *gözden uzaklaşmak
 *göze almak
 *göze batmak
 *göze çarpmak
 *göze diken olmak
 *göze gelmek
 *göze girmek
 *göze görünmek
 *göze görünmemek
 *gözle görülür, elle tutulur hâle gelmek
 *gözle yemek
 *gözleri bayılmak
 *gözleri berraklaşmak
 *gözleri buğulanmak (veya bulutlanmak)
 *gözleri çakmak çakmak (olmak)
 *gözleri çukura gitmek (veya kaçmak)
 *gözleri dolmak (veya dolu dolu olmak)
 *gözleri dönmek
 *gözleri evinden (veya yuvalarından) uğramak (veya fırlamak)
 *gözleri fıldır fıldır etmek
 *gözleri ışık içinde (olmak)
 *gözleri ışıklı (olmak)
 *gözleri kamaşmak
 *gözleri kan çanağına dönmek (veya kanlanmak)
 *gözleri kapanmak
 *gözleri parlamak
 *gözleri sulanmak
 *gözleri süzülme
 *gözleri takılıp kalmak
 *gözleri velfecri okumak
 *gözleri yaşarmak
 *gözlerinden okumak
 *gözlerine inanamamak
 *gözlerini bayıltmak
 *gözlerini belirtmek

*gözlerini bitirmek
 *gözlerini devirmek
 *gözlerini fal taşı gibi açmak
 *gözlerini kaçırmak
 *gözlerinin içi gülmek
 *gözlerinin içine kadar kızarmak
 *gözü (veya gözleri) (birşeyde veya birşeyin üzerinde) olmak
 *gözü (veya gözleri) açılmak
 *gözü (veya gözleri) kararmak
 *gözü (veya gözleri) kaymak (veya kaçmak)
 *gözü (veya gözleri) okşamak
 *gözü (veya gözleri) üstünde (kalmak)
 *gözü akmak
 *gözü alışmak
 *gözü almamak
 *gözü arkada kalmak
 *gözü bulanmak
 *gözü büyükte olmak
 *gözü dalmak
 *gözü değmek
 *gözü doymak
 *gözü dönmek
 *gözü dumanlanmak
 *gözü dünyayı görmemek
 *gözü gönlü açılmak
 *gözü görmemek
 *gözü hiçbirşey görmemek
 *gözü ilişmek
 *gözü kalmak
 *gözü kara çıkmak
 *gözü kızmak
 *gözü korkmak
 *gözü sönme
 *gözü toprağa bakmak
 *gözü uyku tutmamak
 *gözü yılmak
 *gözünde (veya gözlerinde) şimşek (veya şimşekler) çakmak
 *gözünde büyütme

*gözünde tütme
 *gözünden (veya gözlerinden) uyku akmak
 *gözünden kıskanmak
 *gözüne (veya gözlerine) bakmak
 *gözüne batmak
 *gözüne çarpmak
 *gözüne diken olmak
 *gözüne hiçbirşey görünmemek
 *gözüne karasu inmek
 *gözüne kestirmek
 *gözüne sokmak
 *gözüne uyku girmemek
 *gözünü (veya gözlerini) (birşeye) dikmek
 *gözünü (veya gözlerini) açmak
 *gözünü (veya gözlerini) duman bürümek
 *gözünü (veya gözlerini) kan bürümek
 *gözünü (veya gözlerini) kapamak
 *gözünü (veya gözlerini) oymak
 *gözünü ağartmak
 *gözünü alamamak
 *gözünü daldan budaktan (veya çöpten) esirgememek (veya sakınmamak)
 *gözünü doyurmak
 *gözünü dört açmak
 *gözünü gözüne dikmek
 *gözünü hırs bürümek
 *gözünü kin bürümek
 *gözünü üstünden ayırmamak
 *gözünü yıldırma
 *gözünü yummak
 *gözünün bebeği gibi sevmek
 *gözüyle (veya gözleriyle) tartmak
 *gözüyle görmek

Göz'lü Birleşik Fiiller

*göz etmek

Göz'lü Kalıp / Birleşik Sözcükler

*açgöz	*göz kuyruğu	*gözünün içine baka
*açıkgöz	*göz memesi	baka
*bir göz	*göz merceği	*gözyaşı
*cam göz	*göz nuru	*gümüştöz
*camgöz	*göz önü	*gündüz gözleriyle
*cingöz	*göz pencere	*bu gözle
*dört göz	*göz pınarı	*halkalı gözler
*devegözü	*göz sevdası	*horozgözü
*balıkgözü	*göz taşı	*ilk göz ağrısı
*eski göz ağrısı	*gözü göz değil	*karagöz
*göz açıklığı	*göz ucu	*Karagöz
*göz açıp kapayınca	*göz yoklaması	*kedigözü
kadar	*göz yuvarı	*kem göz
*göz akı	*göz yuvası	*kemer gözü
*göz alabildiğine	*gözaltı	*koltuk gözü
*göz alıcı	*göz altı	*kene göz
*göz aşısı	*gözdağı	*kötü göz
*göz aşinalığı	*gözdemiri	*koyungözü
*göz bağı	*göz dikeği	*kuşgözü
*göz bağı	*göze göz	*lokma göz
*göz bankası	*gözevi	*malın gözü
*göz banyosu	*gözü aç	*mandagözü
*göz bebeği	*gözü açık	*öküzgözü
*göz bilimi	*gözü bağı	*palamar gözü
*göz boncuğu	*gözü dışarıda	*paragöz
*göz dişi	*gözü kapalı	*patlak göz
*göz emeği	*gözü kara	*petek göz
*göz erimi	*gözü keskin	*sarıgöz
*göz etçiği	*gözü pek	*sığırgözü
*göz göre göre	*gözü sulu	*torpido gözü
*göz göz	*gözü tok	*süzgün göz
*göz göze	*gözü yolda	*tepegöz
*göz hakkı	*gözü yüksekte	*uyur göz
*göz hapsi	*gözüm!	*tepegözler
*göz kadehi	*gözünü kırpmadan	*turnagözü
*göz kamaştırıcı	*gözünü sevdiğim	*tütsü gözü
*göz kapağı	*gözünü seveyim	*yalıngöz
*göz kararı	*gözünün çapağını	*yüzgöz
*göz kesesi	silmeden	
*göz kırpmadan		

Göz'lü Dualar / Beddualar

*Gözü çıkasınca.

*Gözü dönesi.

- *(birşeyin) Gözü kör olsun.*
*(birinin veya birşeyin) Gözü çıksın.
*(birini) Gözüm görmesin.
*Gözün aydın!
*Gözüne dizine dursun.
*Gözünü toprak doyursun.

Ağızlı Atasözleri

- *Ağızdan burun yakın, kardeşten karn yakın.*
*Ağız yer, yüz utanır.
*Ağza tat, boğaza feryat.
*Ağzı eğri, gözü şaşır ensesinden belli olur.
*Ağızına bir zeytin verir, altına (veya ardına) tulum tutar.
*Ağızına vur, lokmasını al.
*Ağızından hayır çıkmazsa bari şer söyleme.
*Ağızını açacağına gözünü aç.

Ağızlı Deyimler

<i>*ağız açmak</i>	<i>*ağız laf (veya lakırtı) yapmak</i>	<i>*ağızına verilmesini beklemek (veya istemek)</i>
<i>*ağız açmamak</i>	<i>*ağızına almak</i>	<i>*ağızına yakışmamak</i>
<i>*ağız açtırmamak</i>	<i>*ağızına almamak</i>	<i>*ağızına yüzüne bulaştırmak</i>
<i>*ağız aramak (veya yoklamak) *ağız burun birbirine karışmak</i>	<i>*(bir şeyi) ağızına atmak</i>	<i>*ağızında bakla ıslanmamak</i>
<i>*ağızda dağılmak</i>	<i>*(birinin) ağızına bakakalmak</i>	<i>*(bir yiyecek) ağızında büyümek</i>
<i>*ağızda sakız gibi çiğnemek</i>	<i>*ağızına baktırmak</i>	<i>*(bir söz, birinin) ağızında çalkalanmak</i>
<i>*ağız değiştirmek</i>	<i>*ağızına bir kemik atmak</i>	<i>*(bir şeyi) ağızında gevelemek</i>
<i>*ağız dil vermemek</i>	<i>*ağızına bir parmak bal çalmak</i>	<i>*ağızından baklayı çıkarmak</i>
<i>*ağız kullanmak</i>	<i>*ağızına bir şey (veya çöp veya lokma) koymamak</i>	<i>*ağızından bal akmak</i>
<i>**(biri) ağızlarına sakız olmak</i>	<i>*ağızına burnuna bulaştırmak</i>	<i>*ağızından burnundan getirmek</i>
<i>*ağız satmak</i>	<i>*ağızına düşmek</i>	<i>*ağızından çıkan (veya çıkan sözü) kulağı duymamak (veya işitmemek)</i>
<i>*ağız tamburası çalmak</i>	<i>*ağızına etmek</i>	<i>*ağızından çıkmamak</i>
<i>*ağız tıkmak</i>	<i>*ağızına geleni söylemek</i>	<i>*(söz veya lakırtı) ağızından dirhemle çıkmak</i>
<i>*ağız yapmak</i>	<i>*ağızına gem vurmak</i>	<i>*ağızından dökülmek</i>
<i>*ağız yaymak</i>	<i>*ağızına kilit takmak (veya vurmak)</i>	<i>*ağızından düşmemek (veya düşürmemek)</i>
<i>*ağza almamak</i>	<i>*ağızına kira istemek</i>	<i>*ağızından girip burnundan çıkmak</i>
<i>*ağza düşmek</i>	<i>*(birinin) ağızına sakız olmak</i>	
<i>*ağza koymak</i>	<i>*(bir şeyi) ağızına sürmemek</i>	
<i>*ağızı çiriş çanağına dönmek</i>	<i>*ağızına takılmak</i>	
<i>*ağız dili bağlanmak</i>	<i>*ağızına tıkmak</i>	
<i>*ağız dili kurumak</i>	<i>*(birinin) ağızına tükürmek</i>	
<i>*ağız dili tutulmak</i>		
<i>*ağız dolu dolu konuşmak</i>		
<i>*ağız kulaklarına varmak</i>		
<i>*ağız kurumak</i>		

*ağzından kaçırmak	*ağzını havaya (veya poyraza) açmak	*(bir şey birinin) ağzının kaşığı (kalıbı veya lokması) olmamak
*ağzından kapmak	*(başkasının) ağzını kapamak	*(birinin) ağzının kokusunu çekmek
*ağzından lakırtı (veya laf) almak (veya çekmek)	*(kendini) ağzını kapamak (veya kilitlemek)	*ağzının payını (veya ölçüsünü) almak
*(birinin) ağzından lokmasını almak	*ağzını kiraya vermek	*(birine) ağzının payını (veya ölçüsünü) vermek
*ağzında yaş kalmamak	*ağzını koklamak	*ağzının suyu akmak
*ağzını açıp gözünü yummak	*(birinin) ağzını kullanmak (veya satmak)	*ağzını sıkı (veya pek) tutmak
*ağzını açmak	*ağzını mühürlemek	*(birinin) ağzını tkamak
*ağzını açmamak	*(birinin) ağzının içine bakmak	*ağzını toplamak
*ağzını aramak (veya yoklamak)	*(bir kimse) ağzının içine baktırmak	*ağzını (veya çenesini) tutmak
*ağzını bıçak açmamak	*(bir kimse) ağzının içine girmek	*ağzı oynamak
*ağzını bozmak	*ağzının içi yangın yerine dönmek	*ağzı sulanmak
*ağzını burnunu çarşamba çanağına (veya pazarına) çevirmek		*ağzı süt kokmak
*ağzını burnunu dağıtmak		*ağzı varmamak
*ağzını dilini bağlamak		*(bir şeyden, birinden) ağzı yanmak

Ağızlı Birleşik Fiiller

*ağız etmek

Ağızlı Kalıp / Birleşik Sözcükler

*(birinin) ağzından	*ağza alınmaz (veya alınmayacak)	*ağzına taş almış
*açıkağız	*ağzı açık	*ağzını hayra aç!
*ağız ağza	*ağzı bir	*ağzını öpeyim (veya seveyim)
*ağız alışkanlığı	*ağzı bozuk	*ağzının mühürü ile
*ağız birliği	*ağzı burnu yerinde	*ağzının perhizi yok
*ağız dalaşı	*ağzı büyük	*ağzıyla kuş tutsa...
*ağız değişikliği	*ağzı gevşek	*aslan ağzı
*ağız dolusu	*ağzı havada	*aslanağız
*ağız kâhyası	*ağzı kalabalık	*bayramlık ağız
*ağız kalabalığı	*ağzı kara	*çatal ağız
*ağız kavafi	*ağzı kenetli	*dört yol ağız
*ağız kavgası	*ağzı kilitli	*düşman ağız
*ağız kokusu	*ağzı kulaklarında	*esnaf ağız
*ağız nişanı *ağızotu	*ağzına geldiği gibi	*halk ağız
*ağız şakası	*ağzı pek	*ilk ağızda
*ağız tadı	*ağzı pis	*kapı ağız
*ağız tatsızlığı	*ağzı sıkı	*kaynana ağız
*ağız tüfeği	*ağzı teneke kaplı	*kol ağız
*ağız tütünü	*ağzı var dili yok	*kurtağız
*ağız ünlüsü	*ağzına kadar	*külhanbeyi ağız
*ağız ünsüzü	*ağzına layık	*küllük ağız
*ağızdan ağza		

*mide ağzı
*sarıağzı
*şoför ağzı
*taşra ağzı

*tavşanağzı
*tezgâhtar ağzı
*yanardağ ağzı
*yarım ağzı

*yavruağzı
*yol ağzı
*yüreği ağzında

Ağızlı Dualar / Beddualar

*Ağzı kurusun.
*Ağzına sağlık.
*Ağzından yel alsın.

Yüz'lü Atasözleri

*Yüz surat davul derisi (veya hak getire veya mahkeme duvarı).
*Yüzüne tükürseler yağmur yağıyor sanır.
*Yüz yüzden utanır.

Yüz'lü Deyimler

*yüz bulmak
*yüz bulunca astar istemek
*yüz çevirmek
*yüze çıkmak
*yüze duramamak
*yüze gülmek
*yüze vurmak
*yüz geri etmek
*yüz göstermek
*yüz kızartmak
*yüz kızdırmak
*yüz sürmek
*... yüz takınmak
*(birşeye) yüz tutmak
*(birşey olmaya) yüz tutmak
*(birşeyin) yüzü açılmak
*yüzü asılmak
*yüzü düşmek
*(birşey) yüzü görmek
*(birşey) yüzü görmemek
*yüzü gözü açılmak
*yüzü gülmek
*yüzü kalmamak
*yüzü karışmak (veya allak bullak olmak veya alabora olmak)
*yüzü kızarmak
*yüzünden akmak

*yüzünden düşen bin parça olmak
*yüzünden kan damlamak
*yüzünden okumak
*(birinin) yüzüne bağırarak
*yüzüne bakamaz olmak
*yüzüne bakmamak
*yüzüne bakmaya kıyamamak
*yüzüne bir daha bakmamak
*yüzüne duramamak
*yüzüne gözüne bulaştırmak
*yüzüne gülmek
*(birşeyin) yüzüne hasret kalmak
*yüzüne kan gelmek
*yüzüne kapanmak
*yüzüne vurmak (veya çarpmak)
*yüzüne yazmak
*(birinin) yüzünü ağartmak
*yüzünü buruşturmak (/ ekşitmek)
*yüzünü görmemek

*(birinin) yüzünü gözünü açmak
*(birinin) yüzünü güldürmek
*yüzünü kara çıkarmak
*(birinin) yüzünü kızartmak
*yüzünü kızartmak (veya kızdırmak)
*(bir işten) yüzünün akı ile çıkmak
*yüzünün derisi yere geçmek
*(bir kimsenin veya birşeyin) yüzünü unutmak
*yüzünü yere getirmek
*(birşeye) yüzü olmamak
*yüzü seçilmemek
*(birşey yapmaya) yüzü tutmamak
*yüzü yazılı kalmak
*yüzü yere gelmek (veya geçmek)
*yüz verince astar istemek
*yüz vermek
*yüz vermeme
*yüz yapmak
*yüz yazmak

Yüz'lü Birleşik Fiiller

*yüz etmek

Yüz'lü Kalıp / Birleşik Sözcükler

*yüz akı
*yüzbeyüz
*yüz görümlüğü
*yüzgöz
*yüz havlusu
*yüz kalıbı
*yüz kaplama
*yüz karası
*yüz kızartıcı
*yüz kiri
*yüz ölçümü
*yüz sabunu
*yüzsuyu
*yüzü kasap süngeriyle
silinmiş
*yüzüne bakılacak gibi
*yüzüne bakılır
*yüzüne bakılmaz
*yüzüne bakmaya
kıyılmaz

*yüzünügören cennetlik
*yüzünün derisi kalın
*yüzünüze güller
*(birinin) yüzüne karşı
*(birinin veya birşeyin)
yüzü suyu hürmetine
*(birinin veya birşeyin)
yüzü suyuna
*yüzüstü
*yüzü yok
*yüz yazısı
*yüz yüze
*yüze gülücü
*yüze soğurma
*yüzü ak
*yüzü asık
*yüzü kara
*yüzükoyun
*yüzü pek
*yüzü sıcak

*yüzü soğuk
*yüzü yerde
*yüzü yumuşak
*arayüz
*arka yüz
*çatık yüz
*dış yüz
*eğri yüz
*ekşi yüz
*güler yüz
*içyüz
*iç yüz
*kara yüz
*paralel yüz
*ters yüz
*gökyüzü
*ters yüzü
*yeryüzü
*yorgan yüzü

Yüz'lü Dualar / Beddualar

*Yüzünü şeytan görsün.

Kafa'lı Atasözleri

*Kafasına vur, ekmeğini elinden al.

Kafa'lı Deyimler

*kafa atmak
*kafa bulmak
*kafa cilalamak
*kafa eskitmek
*kafa göz yarmak
*kafa kafaya vermek
*kafa kalmamak
*kafa patlatmak
*kafa sallamak
*kafası almamak
*kafası bozulmak
*kafası bulanmak
*kafası dönmek

*kafası dumanlanmak
*kafası durmak
*kafası düzelmek
*kafası ile oynamak
*kafası işlemek (veya
çalışmak)
*kafası karışmak
*kafası kazan (gibi)
olmak
*kafası kızmak
*kafasına dank etmek
*kafasına geçirmek
*kafasına girmek

*kafasına girmemek
*kafasına koymak
*kafasına sığmamak
*kafasına söz girmemek
*kafasına uymak
*kafasına vurmak
*kafasından çıkarmak
*kafasından geçirmek
*kafasında şimşek
çakmak
*kafasında tutmak
*kafasını ezmek
*kafasını işletmek

*kafasını kaldırmak	*kafasını uçurmak	*kafa (veya kafayı)
*kafasını kaldırmamak	*(birinin) kafasını	çekmek
*kafasını kaşiyacak	vurmak	*kafa (veya kafayı veya kafasını) dinlemek
vakti olmamak	*kafası sarmamak	*kafaya almak
*kafasını kırmak	*kafası sersem sepet (olmak)	*kafaya çıkmak
*kafasını kullanmak	*kafası şişmek	*kafa yapmak
*kafasını kurcalamak	*kafası (veya kafasına)	*kafayı (bir yere) vurmak
*kafasının bir tahtası	takılmak	*kafayı bulandırmak
noksan olmak	*kafası yerinde olmamak	*kafayı bulmak
*kafasının dikine gitmek	*kafası yerine gelmek	*kafayı çalıştırmak (veya işletmek)
*kafasının etini yemek	*kafa tutmak	*kafayı değiştirmek
*kafasının kontağı	*kafa ütölemek	*kafayı tütsülemek
atmak	*kafa (veya kafasını)	*kafayı üşütmek
*kafasını sokmak	kariştirmek	*kafayı yemek
*kafasını taştan taşla çarpmak (veya vurmak)	*kafa (veya kafasını)	*kafa yormak
*kafasını toplamak	şişirmek	
*kafasını tütsülemek		

Kafa'lı Birleşik Fiiller

-

Kafa'lı Kalıp / Birleşik Sözler

*kafa çıkışı	*kafası boş	*kafası örümceкли
*kafa dengi	*kafası bulutlu	*kafası tembел
*kafa içi	*kafası çatlak	*kafasına vura vura
*kafa işçisi	*kafası dumanlı	*kafatası
*kafa kâğıdı	*kafası iyi	*kalın kafa
*kafa koçanı	*kafası kıyak	*kuru kafa
*kafa yok!	*kafası kontak	*kurukafa
*kafakol	*kafası küflü	

Kafa'lı Dualar / Beddualar

-

Yukarıdaki listelere bakıldığında, beş beden organının özellikle deyimlerde “durumlar”ın, “duygu durumlar”ının ifadesine araç oldukları, bu durumun kalıp sözlerde ve birleşik sözlerde azaldığı görülür. Bu bakımdan kalıp sözlerdeki ve birleşik sözlerdeki durum belirleyicidir. Çünkü bu sözlerde, *baş*ın kullanım sıklığına rağmen, *yüz*, *göz*, hatta *ağız* ve *kafanın* daha farklı türden metaforlara kaynaklık ettiği görülür. Başka bir deyişle örneğin *baş*, “en üstte durması” bakımından “esas, temel olma durumu”nun metaforu olarak sıkça tekrarlanmıştır: “başhekim, başkent, başkonsolos, başöğretmen, başrahip” gibi. Oysa “gözü kara, gözü açık, gözü bağlı, gözü sulu, göz kamaştırıcı” gibi örneklerle göre *göz*; “ağız bozuk, ağız kokusu, ağız gevşek, ağız bozuk, ağız kenetli” gibi örneklerde *ağız*; “kafası dumanlı, kafası küflü, kalın kafa, kafası örümceкли, kafa dengi” gibi örneklerde *kafa* ve “yüzü asık, yüzü soğuk, yüzü yumuşak, yüzünün derisi kalın, yüz

kızartıcı” gibi örneklerde de özellikle *yüz*, farklı türden metaforlara kaynaklık etmiştir. Bu da *yüz* ve *yüz* bağlamındaki beden bölümlerinin metafor oluşturmada daha öncelikli olduğunu göstermektedir.

Sonuç

20 yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve gün geçtikçe olgunlaşan bilişsel dilbilim kuramıyla birlikte, nesne-mekan-beden algıları ve bunların metafor düzeyinde dile yansımaları konularının incelenmesi büyük önem kazanmıştır. Genel bilişsel dilbilim çalışmalarında metafor incelemeleri yapılırken daha çok kaynak-hedef üzerine odaklanılmaktadır. Buna göre insan bedeni metafor oluşturma süreçlerinin en önemli kaynaklarından biridir. Ancak insan bedeni, en fazla olarak *baş* ve ona bağlı diğer alanlar bakımından önemli bir kaynaktır. *Baş* ve ona bağlı bölümler içinde belirleyici olan ise daha çok *yüz* ve *gözdür*. *Gözün yüzün* kapsamı içinde yer aldığı kabul edilirse *yüz* gerçekten önemli bir bilimsel çalışma konusuna dönüşür. Bu bakımdan *yüz*, dilbilim, toplumbilim, gelişimsel psikoloji, evrimsel psikoloji ve nörofizyoloji alanları için tükenmez bir kaynaktır ve buna bağlı olarak çeşitli *yüz* kuramları geliştirilmiştir. Çünkü *yüz* duyguların ifade aracı olarak iletişimde dile eşlikçidir. Hatta belki bu yolla kurulan iletişim dilden öncedir ve dil için bir belirleyicidir. Turner *yüzle* sağlanan görsel iletişimin “söz”lü iletişimden, “dil”den önce geldiğini belirtir. Hewes ise daha da ileriye giderek “konuşma”nın görsel ifadenin bir uzantısı olduğunu öne sürer. Bu öncelik, araştırmacıları beyinde *yüzle* ilgili özel bir “modül” geliştirdiğimiz düşüncesine götürmüştür. Bu çalışmayla, Türkiye Türkçesindeki görünümün söz konusu kuramlarla öne sürülen görüşleri desteklediği tespit edilmiştir. Buna göre, Türkiye Türkçesinde insan bedeniyle ilgili kalıp sözlerin büyük bölümü *baş* ve ona bağlı *yüz* bölümleriyle yapılmaktadır. Ancak *yüzle* sağlanan görsel iletişim, *yüzün* “duygu aktarımı”ndaki belirgin üstünlüğü bakımından daha önceliklidir. Kalıplaştırmalarda en çok kullanılan beş beden bölümünden en fazla *yüz* ve *yüzle* ilgili diğer bölümler (*göz*, *ağız*, *burun*, *dudak*, *kaş alın* gibi) farklı türden “durumlar”ın ve “duygu durumlar”ın ifadesinde kullanılmaktadır. Çalışmayla, şu iki soruya da cevap aranması gerektiği sonucuna varılmıştır: 1- Eğer evrimsel açıdan bu kadar önemli olan *yüz*, kendi ifade biçimini dilde bu yoğunlukta bulmasaydı bugün dilsel iletişim nasıl olacaktı 2- Türkiye Türkçesinde *el* de önemli bir metafor kaynağı mıdır?

Kaynakça

- Berlin, B. ve Kay, P. (1969). *Basic color terms: Their universality and evolution*. Berkeley-Los Angeles: California Üniversitesi Yayınları.
- Bjorklund, D. ve Pellegrini, A. (2004). *The origins of human nature: Evolutionary developmental psychology*. Washington / DC: Amerikan Psikoloji Derneği Yayınları.
- Croft, W. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge Yayınları.
- Hewes, G.W. (1973). Primate communication and the gestural origin of language. *Current Anthropology*, (14), 5-12.
- Heine, B. (1991). *Grammaticalization: A conceptual framework*. Chicago: Chicago Üniversitesi Yayınları.

- Heine, B. (1997). *Cognitive foundations of grammar*. Newyork-Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları.
- Johnson, M. H. ve Morton, J. (1991). *Biology and cognitive development: The case for face recognition*. Oxford: Blackwell.
- Kanwisher (2000). Domain specificity in face recognition. *Nature* (3), 8.
- Kendon, A. (1988). *Sign languages of aboriginal australia: cultural, semiotic and communicative perspectives*. Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago-London: Chicago Üniversitesi Yayınları.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh: the embodied mind and its challenge to western thought*. Newyork: Basic Books.
- Langacker, R. W. (1972). *Fundamentals of linguistic analysis*: Newyork.
- Meltzoff, A.N.- M.K. Moore (1983). Newborn infants imitate adult facial gestures. *Child development*, (54), 702-709.
- Pinker, S. (1997). *How the mind works*, Newyork: Norton.
- Rosch, E. (1981). Prototype classification and logical classification: The two systems. *New trends in cognitive representation: Challenges to piaget's theory*. (Yayımlayan: E. Scholnick), 73-86.
- Turner, J. H. (2000). *On the origins of human nature: A sociological inquiry into the evolution of human affect*. Stanford-California: Stanford Üniversitesi Yayınları.
- Güncel Türkçe Sözlük için bk. www.tdk.gov.tr

Ek -1

Tablo 1: *Beden Bölümleri / İç Organlardan Dış Organlara*

Beden Bölümleri / Organlar	Atasözleri	Deyimler	Birleşik Fiiller	Kalp / Birleşik Sözler	Dua / Bedduaalar	Sıklık	Oran
<i>Kalp</i>	/ 2 / -	26 / - / -	- / - / -	20/ 23	- / -	(48 / 96)	% 6,70
<i>Yürek</i>		73				144	
<i>Çiğer</i>	-	11	-	14	-	25	% 1,16
<i>Böbrek</i>	-	-	-	5	-	5	% 0,23
<i>Bağırsak</i>	-	1	-	16	-	17	% 0,79
<i>Mide</i>	-	7	-	3	-	10	% 0,46
<i>Beyin</i>	-	12	-	-	15	27	% 1,25
<i>Ayak</i>	4	70	-	73	-	147	% 6,84
<i>El</i>	11	132	1	108	5	257	%11,97
<i>Kol</i>	-	15	-	40	-	55	% 2,56
<i>Parmak</i>	-	17	-	25	-	42	% 1,95
<i>Tırnak</i>	-	6	-	18	-	24	% 1,11
<i>Baş</i>	15	149	2	260	3	429	%19,98
<i>Kafa</i>	1	76	-	23	-	100	% 4,65
<i>Göğüs</i>	-	7	-	20	-	27	% 1,25
<i>Omuz</i>	-	7	-	3	-	10	% 0,46
<i>Yüz</i>	3	64	1	55	1	124	% 5,77
<i>Kulak</i>	-	38	-	45	-	83	% 3,86
<i>Burun</i>	-	32	-	25	-	57	% 2,65
<i>Göz</i>	7	172	1	113	8	301	%14,03
<i>Ağız</i>	5	103	2	78	3	191	% 8,89
<i>Kaş</i>	1	7	-	11	-	19	% 0,88
<i>Dudak</i>	-	10	-	16	-	26	% 1,21
Genel Toplam							2147

Ek - 2 Tablo 2: *Beden Bölümleri / Organlar Sıklık ve Oran Sıralaması*

Beden Bölümleri / Organlar	Atasözleri	Deyimler	Birleşik Fiiller	Kalp / Birleşik Sözler	Dua / Bedduaalar	Sıklık	Oran
<i>Baş</i>	15	149	2	260	3	429	%19,98
<i>Göz</i>	7	172	1	113	8	301	%14,03
<i>El</i>	11	132	1	108	5	257	%11,97
<i>Ağız</i>	5	103	2	78	3	191	% 8,89
<i>Ayak</i>	4	70	-	73	-	147	% 6,84
<i>Kalp</i>	/ 2 / -	26	/ - / -	20 / 23	- / -	(48 / 96)	% 6,70
<i>Yürek</i>		73				144	
<i>Yüz</i>	3	64	1	55	1	124	% 5,77
<i>Kafa</i>	1	76	-	23	-	100	% 4,65
<i>Kulak</i>	-	38	-	45	-	83	% 3,86
<i>Burun</i>	-	32	-	25	-	57	% 2,65
<i>Kol</i>	-	15	-	40	-	55	% 2,56
<i>Parmak</i>	-	17	-	25	-	42	% 1,95
<i>Göğüs</i>	-	7	-	20	-	27	% 1,25
<i>Beyin</i>	-	12	-	-	15	27	% 1,25
<i>Dudak</i>	-	10	-	16	-	26	% 1,21
<i>Çiğer</i>	-	11	-	14	-	25	% 1,16
<i>Tırnak</i>	-	6	-	18	-	24	% 1,11
<i>Kaş</i>	1	7	-	11	-	19	% 0,88
<i>Bağırsak</i>	-	1	-	16	-	17	% 0,79
<i>Mide</i>	-	7	-	3	-	10	% 0,46
<i>Omuz</i>	-	7	-	3	-	10	% 0,46
<i>Böbrek</i>	-	-	-	5	-	5	% 0,23
Genel Toplam							2147

Ek -3

Tablo 3: *Yüz Bölümleri*

Yüz Bölümleri	Atasözleri	Deyimler	Birleşik Fiiller	Kalıp Birleşik Sözler	/	Dua Beddualar	/	Sıklık
<i>Baş</i>	15	149	2	260		3		429
<i>Göz</i>	7	172	1	113		8		301
<i>Ağız</i>	8	103	1	76		3		191
<i>Yüz</i>	3	64	1	55		1		124
<i>Kafa</i>	1	76	-	23		-		100
<i>Burun</i>	-	32	-	25		-		57
<i>Kulak</i>	-	38	-	45		-		83
<i>Dudak</i>	-	10	-	16		-		26
<i>Kaş</i>	1	7	-	11		-		19
Yüz Bölümleri Sıklık Genel Sıklık								1330
Yüz Bölümleri Oran								2147
Diğer Bölümler Oran								% 61,95
								% 38,05